

Symposium om Socialantropologi og Nordisk Middelalder

Ålborg 13-14 maj 1981.

Michael Harbsmeier

Rejsebeskrivelser som mentalitetshistoriske kilder.

Forbemærkning: Min beskæftigelse med rejseliteraturen er af relativt nyere dato. Derfor de følgende overvejelser overvejende metodisk-programmatiske karakter. De skal kun forstås som diskussionsoplæg (og som en bøn om hjælp i literatursøgningen). Fremstillingen er iøvrigt nok farvet af at være et led i forberedelsen af en mere omfattende analyse af tyske rejsebeskrivelser fra det 16. århundrede med udgangspunkt i Hans Stadens beretning om hans fangenskab hos Tupónambaerne i Brasilien fra 1557. På trods af at emnet således er mere end marginalt for symposiets tema håber at kunne bidrage til en mere almen diskussion af kilder for historisk-antropologiske analyser.

I Rejsebeskrivelser som etnografiske og etnohistoriske kilder

Som genre er rejsebeskrivelser ikke vanskelige at definere: det drejer sig om beretninger om oplevelser i forbindelse med rejser til andre lande og steder end dem forfatteren og publikummet hører hjemme i. Udover beretningen om selve rejsen er det beskrivelsen af de "fremmede" landskaber, mennesker og kulturer, der er rejseskildringernes væsentligste formål.

Med disse definitioner er der endnu ikke sagt noget om beskrivelsernes forhold til den virkelighed, som de i hver fald foregiver at berette om. Fra Herodot til Jørgen Bitsch har beskyldningerne og mistankerne om løgnagtighed og overdrevelse faktisk været så tæt knyttet til genren, at de næsten må siges at høre med i definitionen (se Momigliano 1966, Adams 1962). Det fremmede ligger aldrig ret langt fra det eksotiske

og det fantastiske og rejsebeskrivelsernes popularitet og udbredelse skyldes i høj grad netop denne forbindelse.

Det første problem i forbindelse med rejsebeskrivelsernes værdi som etnografiske kilder er derfor for det meste vurderingen af deres pålidelighed målt med moderne videnskabelige alen. Når antropologer og historikere ofte påtager sig det møjsommelige arbejde med udrede trådene og skille fantasiernes og overdrivelsernes bukke fra sandhedens får skyldes det rejsebeskrivelsernes ofte enestående status som kilder om forhold og begivenheder, som enten slet ikke eller kun i meget utilstrækkeligt omfang er bevidnet gennem andre medier. Først og fremmest drejer det sig for antropologernes vedkommende selvfølgelig om selve de fremmede samfund og kulturer, der skildres i teksterne. Disse samfund har mange gange ikke efterladt sig andre (skriftlige) spor end de beskrivelser, som de tidlige rejsende har givet os: dels er der jo ofte tale om skriftløse samfund og dels er de ofte blevet udryddet, fordrevet eller i hver fald omformet så hurtigt, at det ikke er muligt ved et selvsyn i form videnskabelige ekspeditioner eller etnografisk feltarbejde at danne sig et mere adækvat billede af deres "oprindelige" udseende.

Antropologer har tit og ofte ligget under for forestillinger om at "primitive samfund" er "historieløse" og derfor kunne fremstilles i det der hedder den "etnografiske nutid". Fornyet antropologisk interesse i ældre rejsebeskrivelser skyldes blandt andre forhold en tiltagende tvivl om holdbarheden af sådanne antagelser, en øget indsigt i, at mange såkaldt primitive og "oprindelige" samfund i virkeligheden har gennemgået mange historiske forandringer gennem deres inddragelse som marginale eller perifere områder ikke blot i det moderne kapitalistiske verdenssystem, men også i tidligere civilisationer.

Rejsebeskrivelsernes værdi som etnografiske kilder er ikke kun udtryk for, at der ikke findes andet og bedre materiale om de pågældende samfund i det pågældende tidsrum. Rejsebeskrivelserne udtrykker sig nemlig også

frem for mange antropologiske monografier ved at inddrage sammenhænge og forhold i deres beskrivelser, som antropologer først i de senere år er begyndt at interessere sig for som f.eks. relationerne mellem de forskellige rejsende eller tilstedeværende europæere indbyrdes på den ene side og mellem disse og de "indfødte" på den anden side. På denne måde er mange rejsebeskrivelser bedre end etnografiske monografier i stand til at indløse de erkendelsesinteresser, der i dag går under overskriften etnohistorie. Måske kan man ovenikøbet sige, at rejsebeskrivelserne til tider i højere grad lever op til antropologiens traditionelle idealer om en holistisk samfundsbeskrivelse og samfundsforståelse ved ikke at ligge under for teoretiske antropologiske illusioner om "traditionelle", "oprindelige", "primitive" og "isolerede" samfund for i stedet - mere realistisk - også at skildre disse samfunds placering og inddragelse i mere omfattende "overnationale" kulturelle, sociale og økonomiske sammenhænge og måske systemer. Rejsebeskrivelser er ikke kun kilder for den antropologiske og historiske forskning, de er også både deres forgængere og forbilleder. Det er blandt gamle rejsebeskrivelser at vi finder nogle af de tidligste skildringer af sammenhængene mellem naturen og landskabet, folks hverdagsliv, arbejde og udvekslinger, deres sociale og religiøse skikke, ritualer og fester, deres slægtskabsforhold og politiske organisationsformer. De emner, der i dag f.eks. behandles af den forskning, der går under (mode-) betegnelsen historisk antropologi, er faktisk for første gang blevet tematiseret i de gamle rejseskildringer. (Kuczynski hører til dem, der også har haft øje for denne sammenhæng. se Kuczynski 1980: 14-15). Herodot regner ikke for ingenting af mange for at være grundlæggeren af både antropologi og historie som intellektuelle discipliner. Alt dette er sig selv begrundelse nok for at læse gamle rejsebeskrivelser (på trods af deres urimelige handlesværdi). Men min egen interesse for genren skyldes noget andet og mere end deres værdi som kilder for den etnografiske

og den etnohistoriske forskning og som forgænger og forbillede for en historisk antropologi. Jeg vil nemlig også bruge dem som kilder til udforskningen af de rejsendes og deres publikums egen kultur, af hjemlandets historiske antropologi. Med denne erkendelsesinteresse bliver det noget lettere at leve med det problem, som de andre andre måder at bruge dem som kilder på som sagt er nødt til at forholde sig til og som volder dem mange problemer: spørgsmålet nemlig om deres "pålidelighed", om fantasierne, løgnagtigheden og overdrivelserne i disse tekster. De mere fantastiske, fiktive, løgnagtige og overdrivende rejseskildringer er nemlig en lige så, ja måske en bedre kilde til mit forehavende end dem, man ellers kan være bekendt at bruge som kilder. På denne måde bliver der ikke blot mange flere, men også mere spændende og underholdende kilder at bruge.

Kort og godt: mit forslag er at bruge rejsebeskrivelser som kilder for noget som de nærmest per definition ikke taler om. Men inden forsøget på en afklaring af dette paradoks endnu nogle ord om genrens udvikling.

II Rejsebeskrivelser som genre - overvejende bibliografiske bemærkninger

Når vi taler om rejsebeskrivelser tænker vi først og fremmest på bøger. Men de skriftlige beretninger er så absolut i mindretal blandt massen af rejsebeskrivelserne, de udgør faktisk mindre end spidsen af et isbjerg af mundtlige beretninger og fortællinger. Fiktive og imaginære rejseskildringer indgår i godt som alle fortælletraditioner og de færreste virkelige rejsende har formentlig undladt at berette om deres eventyr til hvem der ellers ville lægge øre til. Men vores adgang til disse traditioner er som bekendt temmelig begrænset, det er stort set først med de systematiske indsamlinger i forrige århundrede at der er tilvejebragt et mere omfattende direkte vidensbyrd om f.eks. sømænds fortælletraditioner. (se Gerndt 1969, der også giver et overblik over nogle af disse samlinger).

På den anden side kan de fleste nedskrevne beretninger dog også tages som et - omend forarbejdet og dermed forvrænget - udtryk for nogle af disse traditioner. Ved at sammenligne flest mulige fiktive såvel som autentiske rejsebeskrivelser med hinanden og med de samtidige kosmografiske, geografiske og etnografiske forarbejdninger og systematiseringer af den "viden", som rummes i disse rejsebeskrivelser, ved at fratrække elementer fra denne lærde tradition og ved at "afsystematisere" de fremstillinger, som denne tradition har haft fingrene i, kan man måske rekonstruere sig frem til nogle af de temaer og motiver, der må antages at være karakteristisk for de mundtlige traditioner, som de skriftlige beretninger knytter an til og laver om på. På denne måde er det måske muligt at arbejde sig frem til de folkekulturelle udtryk for rejseskildringer som et led i den overvejende mundtlige kultur. Men de skriftligt nedfældede rejse-skildringer har også en værdi som kilder i sig selv.

Der findes mange analyser og fremstillinger af nogle af de temaer, motiver og myter, der karakteriserer den middelalderlige europæiske rejseliteratur og kosmografiske og geografiske tekster i det hele taget. George Boas har i forlængelse af sine studier om "primitivismen" i antikken (Boas / Løvejy 1935) samlet materiale om primitivistiske forestillinger i middelalderen (Boas 1948). Richard Bernheimer har særdeles grundigt analyseret de mange udtryk for forestillinger om "vilde mennesker" i middelalderens litteratur, teater, billeder og udsmykninger (Bernheimer 1952). I forlængelse af disse har Hayden White ud fra en mere psykologisk synsvinkel prøvet at tegne et endnu længere perspektiv fra antikken til oplysningstiden (White 1973) omkring forestillingerne om hedninge, barbarer, vilde mennesker og "de andre". Koselleck (1979) og Jones (1971) har prøvet at analysere begrebshistoriske perspektiver i antikkens og middelalderens "asymmetriske modbegreber" (Koselleck) som hellener/barbarer, kristne/

hedninge etc. Se også Jüthner 1923 og Ferguson 1975.

Mere omfattende materiale findes i litteraturen om den middelalderlige geografi og geografiske mytologi. Mange af dens mytologiske temaer og motiver som f.eks. myten om Etiopien og Prester John, om "Gog og Magog", "Atlantis", paradiset på jorden og de acephale, cynecophale og øvrige monstre og fantiasifigurer er også karakteristisk for rejseskildringerne især til de fjerne og ukendte lande. Litteraturen herom omfattende og skrevet ud fra mange forskellige synsvinkler. Se f.eks. Poeschel 1878, Beazley 1897-1906, Hommel 1901, Babcock 1922, Wright 1925, Newton 1926, James 1929, Hennig 1925, 1936-39, 1950, Wittkower 1942, Patch 1950, Roux 1961, Brummack 1966, Le Goff 1977.

Den fiktive Jean Mandevilles fiktive rejsebeskrivelse fra det 14. århundrede, der efter antallet af håndskifter at dømme hører til de mest populære senmiddelalderlige tekster overhovedet, rummer mange af de "klassiske" temaer og er blevet kommenteret særdeles grundigt: Bovenschen 1888, Pollard 1900, Letts 1949, Bennett 1954. Mest perspektivrig for vores sammenhæng er dog Carlo Ginzburg's undersøgelse af, hvordan læsningen af denne tekst har påvirket den italienske møller Menocchios verdensbillede (se Ginzburg 1979: 72 ff.).

Gutenberg og Columbus betegner tilsammen den revolution in rejsebeskrivelserne historie, som har kunnet påkalde sig den største opmærksomhed. Litteraturen om renaissanceens rejsebeskrivelser og de store opdagelsers indvirkning på de europæiske geografiske, kosmografiske, etnografiske og utopiske forestillinger er ganske uoverskueligt. Alligevel har jeg ikke kunnet finde nogen samlet oversigt over rejsebeskrivelsernes udvikling i bare større dele af denne periode. Penrose' oversigt over rejser og opdagelser i Renaissance (Penrose 1960) handler mest om opdagelserne, alligevel er det vel den bog der kommer nærmest en samlet oversigt af denne type. Men de nærmere oplysninger skal findes andre steder: i den antropologihistoriske litteratur og i

den meget ujævne litteratur om de enkelte sprogområders rejsebeskrivelser på den ene side og de forskellige landes eller kontinenters opdagelses- og koloniseringshistorie på den anden side. Størst opmærksomhed i denne sidste forbindelse har naturligt nok koncentreret sig om Amerika. Bibliografisk hjælp for den samlede rejseliteratur kan findes i Cox 1935-38 og enkelte ældre bibliografier: f.eks. (især for Tysklands vedkommende) Stuck 1784-87, Beckmann 1807-09, Böhme 1904.

Ud fra vores interesse i først og fremmest de etnografiske aspekter af den ældre rejseliteratur ville det være naturligt at søge over- skuelige fremstillinger af disse dele af materialet i de bøger og artikler, der handler om etnografiens (for-) historie i det pågældende tidsrum. Men faktisk foreligger der kun yderst få seriøse fremstillinger med dette sigte (som man kan overbevise sig om ved at se i den på især dette felt dog helt utilstrækkelige antropologihistoriske "research-bibliography" af Kemper og Phinney (Kemper / Phinney 1977).

Plischke 1926 giver et første og i betragtning af udgivelsestidspunktet forbavsende indsigtfuld overblik, men Hodgen 1964 er langt den grundigste og bedste benævnelse af emnet til dato. Med undtagelse af Mühlmann 1968 er de antropologihistoriske monografier (f.eks. Harris 1968, Voget 1975, Honigsmann 1976) yderst stedmoderlig i deres behandling af dette tidsrum. Kortfattede, men interessante henvisninger findes iøvrigt i Metraux 1963 og Rowe 1964 og antropologi-afsnittet i Hanks Las Casas-biografi må også nævnes i denne forbindelse (Hanke 1951).

Efter titlerne at dømmes ville forholdene dog tage sig anderledes ud hvis man kunne læse italiensk: Gliozzi 1971, 1977.

Struktureret ud fra de opdagede lande eller kontinenter er sekundær- litteraturen og de bibliografiske hjælpemidler igen særdeles ujævne. Den uden sammenligning bedste dækning har vi for Amerikas vedkommende. Med Harris 1866/1872 og Sabin 1868-1936 har vi de bedste bibliografiske forudsætninger. En fremragende oversigt over de amerikanske opdagelses "idehistoriske" betydning i Europa findes i Elliott 1970 og

Chiapelli 1976 fører meget langt omkring. Blandt de mange værdifulde fremstillinger af enkelte aspekter eller enkelte amerikanske områders betydning for den europæiske etnografiske forstillingsverden skal her især fremhæves Benjamin Keens enestående grundige analyse af Aztekernes europæiske antropologihistorie (Keen 1971) som på trods af dens tilsyneladende snævre sigte rummer mere materiale end nogen af de andre fremstillinger.

Selvom det kan skyldes min egen uvidenhed vil det dog være rimeligt at hævde at Asien og Afrika har fået en langt ringere behandling i denne forbindelse. Paulitschke 1882 giver kun de nødtørftigste bibliografiske oplysninger for Afrikas vedkommende, mens Bitterli 1970 koncentrerer sig om det for Afrikas vedkommende måske også mere interessante 17. og 18. århundrede. For Asiens vedkommende siges Lach 1965 ff at være den bedste begyndelse.

Lige så ujævnt er litteraturen når det gælder de enkelte europæiske landes eller sprogområders rejsebeskrivelser. Langt den grundigste og bedste dækning har vi for Frankrigs vedkommende med Chinards og Atkinsons klassiske værker om netop rejselitteraturen (Chinard 1911, 1913, Atkinson 1922, 1924, 1927, 1935). Perspektivrige behandlinger af enkelte franske rejsebeskrivelser finder man i Certeau 1975, 1980. For det attende århundrede se også Duchet 1971. Derudover Duvols 1978.

Selvom Tyskland i i hver fald første halvdel af det 16. århundrede har været førende med hensyn til bogfremstillingen også når det gælder f.eks. Americana (Sixel 1969: 45 ff.) er der kun få fremstillinger af de tyske rejsebeskrivelser i det 16. århundrede: Sixel 1969 er særdeles værdifuld og grundig, men behandler kun Amerika i århundredets første halvdel, Hantzsch 1895 er af ældre dato, Berg 1912 værdiløs, Gallois 1890 mere interesseret i den teoretiske end den deskriptive geografi, Röhricht /Meisner 1880 og Röhricht 1900 behandler pilgrimsrejserne, de relevante afsnit i Rupprich 1970/73 til gengæld en god begyndelse. Se også

Jantz 1957, Panhorst 1928, Palmer 1952, Naber 1930-32.

For de øvrige europæiske landes vedkommende har ikke været nær så grundig, men som en begyndelse kan måske anbefales: Howard 1914, McCann 1952, Blanke 1962, Parker 1965 og selvfølgelig litteraturen af og om Makluyt og hans udgivelser for England, amerikanske forhold i denne forbindelse er omtalt i Keen 1971: 71-137, Hanke 1949, 1959 og hans øvrige udgivelser for Spaniens vedkommende, Tazbir 1968, 1972 for Polen ... og man kunne sikkert mange flere og bedre.

Som man kan se af denne bibliografiske rhapsodi er det ikke stoffet, det mangler på. Problemet er måden det skal bruges på. Derom i det følgende.

III Rejsebeskrivelser som kilder for en historisk antropologi.

Materialet er altså utroligt omfattende allerede når det gælder dens mere forskningsappetitive tilberedning gennem bibliografier og sekundærlitteraturen. Men selvom utallige antropologer blandt andet på grund af de under afsnit I nævnte omstændigheder (og af private årsager: jeg formoder at mange af dem samler på den slags) har haft deres fingre i større eller mindre dele af dette materiale findes der så godt som ingen forsøg på at behandle det ud fra antropologiske synsvinkler. Eller mere præcist: materialet er af antropologer enten blevet behandlet som om det i sig selv var moderne (omend temmelig ringe) etnografi, eller ud fra en faghistorisk og traditionelt videnskabshistorisk synsvinkel, et perspektiv altså, som de samme antropologer som regel ikke ville have anvendt hvis de mente at have med egentlig antropologiske forhold at gøre. Det foregår så at sige efter devisen: antropologi for de andre, historie for os selv. En af den historisk-antropologiske forsknings opgaver er efter min mening at rette op på dette misforhold. Den mig bekendt eneste undtagelse fra denne regel er Bernadette

Bucher's strukturelle analyse af den "vilde etnografi" i kobberstik-illustrationerne i de Bry's store samling af vestindiske rejsebeskrivelser fra 1590-1634. (Bucher 1976, 1978, Harbsmeier 1981. En nydelig præsentation af dele af illustrationerne findes i Fabricius 1978). Men selve temaet for denne analyse afslører allerede nogle af dens begrænsninger: mulighederne for at følge Levi-Strauss-ske metoder i analysen er indskrænket til det ikonografiske materiale fordi, som Bucher selv gør opmærksom på, de tekstlige fremstillinger er baseret på en anden tidsstruktur end f.eks. Levi-Strauss' amerikanske myter: de er dateret, de beskriver et hændelsesforløb i historisk og lineær tid (og dette skal tages meget bogstaveligt når det gælder tidlige-moderne rejsebeskrivelser) og unddrager sig derfor den strukturelle antropologiske analyse.

Men den begrænsning, som Bucher dermed pålægger sig selv og os andre, skyldes for det første den meget eksklusivt antropologisk-strukturalistiske metode, som Bucher er talsmand for. For det andet er tidsstrukturen i de fleste af de tidlige-moderne rejsebeskrivelser langt mere komplekst, end Bucher vil have os til at tro. Det viser sig nemlig at netop de etnografiske passager i disse tekster ofte skildrer en anden, en "lang" eller "evig" og i hver fald ikke historisk og lineær tid: nemlig tiden for de skikke, organisationsformer, ritualer, vaner etc., som er genstand for de rejsendes (proto-)etnografiske opmærksomhed. Når man koncentrerer den antropologiske opmærksomhed omkring netop disse passager (og det gør man som antropolog næsten helt af sig selv) er det faktisk muligt også at anvende nogle tilsvarende strukturelle analyseredskaber. Fremstillingerne er ofte selv anlagt som en ålags etnografiske tableauer og lægger derved så at sige helt af sig selv op til en sådan behandling.

Vi postulerede indledningsvist at rejseskildringer kunne bruges som kilder

for historisk-antropologiske analyser af den rejsendes og publikummets egen kultur. Denne mulighed fremkommer netop gennem de just nævnte "etnografiske passager" i rejseskildringerne, fordi kontrasteringer og analogiseringer til hjemlige og/eller fortidige sociale og kulturelle forhold hører til disse fremstillingers helt grundlæggende funktionsprincipper. Rejsebeskrivelsernes udsagn om de fremmedes ægteskabsformer, politiske organisationsformer, begravelsesritualer, deres religion, sociale organisering, mytologi, materielle liv, spisevaner etc. etc. er således altid også udsagn om de tilsvarende hjemlige forhold ved netop at sætte dem i et imaginært eller reelt etnografisk relief af analogier og kontraster. De vidner på denne måde i hver fald om de rejsendes og deres publikums egen "autoetnografi" - hvis man ellers vil tilgive mig denne sproglige misdannelse.

For at undgå at lade enkelte rejsendes måske idiosynkratiske autoetnografi fremstå som repræsentativ er det selvfølgelig nødvendigt at basere analysen på et bredere udsnit af forskellige rejsebeskrivelser fra eet og samme hjemland. Gentagelsens princip (som Niels Steensgaard anser for at være det eneste metodiske princip i den historiske forskning der er værd at tale om: Steensgaard 1980: 99) gælder også her. Sammenligninger mellem et større antal forskellige rejsebeskrivelser åbner faktisk for mange interessante forskningsperspektiver.

For det første vil det med et sådant materiale være muligt at finde frem til signifikante forskelle mellem de forskellige typer af forfattere og rejsende og deres respektive publikum. Mange af de tidlig-moderne rejsebeskrivelser er affattet af lærde folk. Deres etnografiske fremstillinger er tilsvarende systematiseret og struktureret ud fra deres etnografiske, geografiske, kosmografiske for-håndskundskaber og erkendelsesinteresser. Mange andre (og vel nok de fleste) rejsebeskrivelser er skrevet med overvejende andre end sådanne "akademiske" formål. Deres forfattere (og mere eller mindre

redigerende og censurerende udgivere) repræsenterer faktisk et blot lidt skævt udsnit af de kategorier af mennesker, der iøvrigt er ude at rejse til fjernere lande eller har en interesse i andres rejser dertil: missionærer, købmænd, soldater, pilgrimsrejsende, eventyrer etc etc. De fleste rejseskildringer er beregnet til at tjene mere bastante økonomisk-politiske formål: ofte at skaffe penge og støtte til nye koloniale eventyr, at motivere til (eller afskrække fra) udvandring og kolonisering, at tilsværte andre (f.eks. spanske, katolske, protestantiske, nederlandske etc.) koloniale magter, eller slet og ret at underholde, opdrage og derved tjene penge: det er immervæk et eller andet marked, bøgerne skal sælges på. En særlig interesse knytter sig i denne forbindelse til de mange "almindelige mennesker", der som lønnet personale på skibene er med til disse rejser og som alene på grund af deres særlige oplevelser kommer til orde ikke blot for samtiden, men på tryk og dermed også for os i dag. Det er gennem disse skildringer at vi kan komme tættest ind på livet af den folkekulturelle autoetnografi - så tæt, forstås, som man nu kan komme det med rejsebeskrivelserne som kilde. For det andet kunne tilsvarende sammenligninger af forskellige rejsebeskrivelser kunne foretages ud fra en differentiering mellem de typer af samfund, der bliver skildret. De "vilde, nøgne og grusomme kannibaler" ved de vestindiske kyster påkalder sig således et helt andet repertoire af stereotyper og mytiske billeder end de nærmest overnaturligt rige, magtfulde og vise herskere i øst - eller bare lidt længere ind i landet i f.eks. det nuværende Mexico (se herom de vigtige bemærkninger i Sixel 1969: 181 ff.) Ved at sammenligne disse billedannelser med hinanden kan man belyse den europæiske autoetnografi fra forskellige synsvinkler. Benjamin Keen's fremragende analyse af Aztekernes skæbne i den europæiske idehistorie (Keen 1971) er iøvrigt blandt andet baseret på netop deres typologiske tvetydighed

i europæiske øjne: de er vilde og civiliserede, kannibaler og rige, nøgne og despotiske på een gang.

For det tredje nemlig - og dette rummer de mest luftige og samtidig mest spændende perspektiver - vil man gennem diakrone serier af rejsebeskrivelser kunne følge autoetnografiernes udvikling over tid. Gennem sådanne analyser vil nogle af de følgende spekulationer over rejsebeskrivelsernes historiske udvikling måske kunne inhentes empirisk.

Gennem sekundærlitteraturen får man nemt det indtryk, at det er en stadig større realisme, ædruelighed og sandfærdighed, der præger rejsebeskrivelsernes historiske udvikling i tidlig-moderne tid (se f.eks.

Elliott 1971). Men dette indtryk er mange gange baseret på en intellektualistisk, teleologisk og modernistisk behandling af materialet.

Rejsebeskrivelser er andet og mere end de første skridt på vej til den antropologiske eller historiske sandhed.

Et første faktum, som det er værd at gøre opmærksom på, vedrører rejsebeskrivelsernes udbredelse og vækst i dette tidsrum. Uden desværre at være besiddelse af de fornødne kvantitative data (se dog oplysningerne i f.eks. Sixel 1969, Chiapelli 1976) vil jeg vove den påstand, at den utrolige vækst i antallet af rejsebeskrivelser i det 16.

17. århundrede er større end væksten i antallet af trykte bøger i det hele taget. Min hypotese for det følgende er nemlig, at rejsebeskrivelsernes udvikling og udbredelse både vidner om og selv er aktiv i en dybereliggende transformationsproces i det, som jeg her forsøgsvis vil kalde for et samfunds totalhushold af utopisk-etnografiske billedannelser. Jeg vil ydermere hævde, at denne transformationsproces er et væsentligt aspekt af det, som mange kalder for "civilisationsprocessen" eller med et mere belastet ord "moderniseringsprocessen" i den tidlig-moderne epoke. Men nu skal jeg vist prøve at forkalre mig lidt nærmere.

Rejsebeskrivelser kan ses som en integreret del af et givet samfunds totalhushold af fantasier, billeder og forestillinger om sociokulturelle variationer, om mulige og umulige, virkelige og uvirkelige, fortidige, nutidige eller fremtidige, men under alle omstændigheder anderledes måder at organisere menneskenes forhold til hinanden og til naturen på. Andre, mindst lige så væsentlige, dele af dette hushold kan være allehånde utopiske fremtidsvisioner eller billeder om en kommende katastrofe, forestillinger om en ulykkelig eller lykkelig, men i hver fald anderledes fortid, billeder om et anderledes liv efter døden, myter og fortællinger om andre livsformer i en udeintificerede anden verden, eller karikeringer og grotesk-overdrivende beskrivelser af andres eller egen livsførelse. Bogle af disse billeder findes på tryk og i bøger, andre i fester og f.eks. karnevaleske ritualer, andre igen i mundtlige sange og fortællinger.

Rejsebeskrivelserne har gennem historien og i forskellige samfund indtaget meget forskellige pladser i dette utopisk-etnografiske totalhushold.

Men med de tidlig-moderne rejsebeskrivelser indtræder der nogle afgørende ændringer i både hele husholdet og i deres andel i dette hushold.

Fremkomsten og udbredelsen af masseproducerede bøger er i sig selv en nok så afgørende omvæltning, som rejsebeskrivelsernes historie blot er et af aspekterne af (se hertil f.eks. Eisenstein 1969, 1971, Cressy 1980 og Febvre/-Martin 1958 (som kun ofrer hele fem sider på rejsebeskrivelserne: 386-91).) Utopiske fantasier bliver med denne proces flyttet fra fester og ritualer, myter og sagn, til bøger og skriftlige tekster, de bliver indbundet i mere end en forstand. (Muchembled 1978: 3411 ff. giver en udmærket skildring af denne overgang fra "folkekultur" til "massekultur". Se også i vores forbindelse Delumeau 1976).

Men rejsebeskrivelsernes egen udbredelse og vækst er også udtryk for nogle mere specifikke forskydninger i det totale etnografisk-utopiske hushold. Rejsebeskrivelsernes lokaliserer nemlig de utopiske billeder

til bestemte, ofte meget nøje angivne, geografiske områder. De fjerner dem således fra læseren gennem beskrivelsen af selve rejsen og dens strabadser og genvordigheder, men de bringer dem samtidig nærmere og tættere på ved at give sig ud for at være autentiske, realistiske og sandfærdige. Denne geografiske indbinding og udfletning af utopisk-etnografiske potentialer er dog samtidig ledsaget af en anden systematiserings- og rationaliseringsproces, som jeg formoder ville kunne følges gennem rejsebeskrivelsernes fra f.eks. Mandeville til Pierre Lafitau: altimens utopierne lokaliseres geografisk bliver geografien historiseret ved at de mange forskellige samfund og kulturer i stiger stigende grad kommer til at blive anskuet som repræsentanter for forskellige trin i menneskehedens og samfundenes "udvikling". Men samtidig med denne "evolutionistiske" eller proto-evolutionistiske systematisering udskilles rejseliteraturen som skønlitterær genre fra de egentlige opdagelsesberetninger, en genre, der skulle opleve sin guldalder i det 18. århundrede. Videnskabelige ekspeditionsberetninger helt op til vor tids etnografiske monografier udvikler sig side om side med de folkelige og mindre folkelige, literære og mindre literære egentlige rejsebeskrivelser.

Ved at fokussere på rejsebeskrivelsernes historiske udvikling kan vi således komme på sporet af nogle af de transformationsprocesser i det utopisk-etnografiske totalhushold, der nok må siges at være et centralt aspekt ved "civilisationsprocessen". Med dette udgangspunkt bliver det samtidig muligt at sammenkæde en række ellers usammenhængende, men samtidige historiske processer: verdensmarkedets og kapitalismens ekspansion som "materielle bærere" af rejserne, folkekulturelle udtryksformers afvikling og "nederlag", bogmarkedets og de literære genres udvikling, teorihistoriske og historieteoretiske udviklinger som f.eks. det 18. århundredes "universalhistoriske nybrud" og den politisk-utopiske bevidstheds tilblivelse og/eller

udvikling i det hele taget. Jeg må her nøjes med disse udokumenterede postulater og antydninger, men jeg håber at de har givet læseren blod på tanden eller i det mindste en smule smag for stoffet. Der er selvfølgelig mange andre (og måske bedre) kilder til udforskningen af de fokkelige utopiske billeddannelsers totalhushold. Jeg vil afslutningsvis forsøge at profilere rejseskildringernes kildeværdi overfor nogle af disse andre kildetyper for blandt andet at anskueliggøre hvad der menes med dette "totalhushold". Over tommelfingeren kan man skelne mellem to typer af skriftlige kilder denne forbindelse (og måske for historisk-antropologiske analyser i det hele taget): de ufrivillige og fremtvungne udsagn, tilståelserne på den ene side og de frivillige og formålsbevidste udsagn, bekendelserne på den anden side. Til tilståelserne hører alle former for retsprotokoller, herunder materialet fra kætterforfølgelserne, inkquisitionen og hekseprocesserne, men også de almindelige retsprotokoller, der giver dem, som ellers er tavse i de officielle, skriftlige kilder ufrivilligt mæle. Til bekendelserne skal regnes alle de literære vidnesbyrd, selvbiografier (selvom de er nok så fremtvungne), testamenter, den folkelige litteratur og folkløren i almindelighed. Aktuelle og forbilledlige anvendelser af tilståelser som kilder er f.eks. Carlo Ginzburgs analyser af Benandanti-bevægelsen (Ginzburg 1980) eller den italienske møllers sociale kosmologi i bogen om 'osten og ormene' (Ginzburg 1979), Le Roy Ladurie's historisk antropologiske bestseller Montaignou eller hans Carnaval de Romans (Le Roy Ladurie 1975, 1979.) Bekendelser som kilde er på tale i de lige så bekendte og berømte analyser som Mikhail Bakhtins "Rabelais and His World" (Bakhtin 1968) - en af Ginzburgs inspirationskilder - og den samme Le Roy Ladurie's seneste mursten (Le Roy Ladurie 1980) der netpp starter ud med analysen af en roman.

I alle disse flagskibe i den aktuelle historisk-antropologiske forskning er der blevet gjort metodisk meget bevidste og uhyre systematiske anstrengelser for at komme ind på livet af mundtlige kulturformer gennem en yderst kritisk og forsigtig anvendelse af skriftlige kilder, af tilståelser altså eller bekendelser. Det er altid den mundtlige folkekulturs officielle modstandere (tilståelser) eller dens overløbere til den officielle, skriftlige kultur (bekendelser) der fører pennen i disse skriftlige kilder og Peter Burke har blandt andet derfor kaldt og anbefalet brugen af sådanne kilder som "skæve tilgange" ("oblique approaches") til deres emne (Burke 1978: 65-87, se også Gurjewitsch 1980: 352-400).

Forholdet mellem den mundtlige folkekultur og den skriftlige "elite-kultur" er altid også et magtforhold, hvor de modstridende parter er defineret som blotte positioner i et større spil. Kildernes udsagn optræder netop derfor som bekendelser eller tilståelser. For Michel Foucault indebærer dette forhold en radikal kritik af de humane videnskaber som tror, at de gennem systematiske kildekritiske anstrengelser kan nå frem til en sandhed hinsides magten, sandheden er for Foucault en sammenhæng mellem viden og magt. Denne radiakale kritik gør den historisk-antropologiske forskning (og mange andre ting) til grin som slet og ret en illusion. Men ingen, der har prøvet at følge de metodiske anstrengelser i de nævnte historisk-antropologiske værker, vil kunne benægte, at det kan være særdeles fristende at følge Foucault, at opgive ævred og tale om viden, sandhed og magt i stedet for. Der er grænser hvor skæv (i Burkes forstand) man kan holde til at være i omgangen med kilderne - og unægtelig nemmere at blive skæv af at læse Foucault ..

Men spørg til side. Problemet er alvorligt nok. Bekendelser såvel som tilståelser er som kilder behæftet med mange problemer. Forslaget om at gøre brug af rejsebeskrivelser som historisk-antropologiske kilder kan ikke bryde den sammenhæng mellem viden (skriften) og magt, der

står bag nogle af disse problemer. Men rejsebeskrivelsernes værdi ligger blandt andet i at de udtrækker sig denne opdeling i tilståelser og bekendelser: de er bekendelser for såvidt de frivilligt er blevet nedskrevet (eller dikteret) af deres forfattere. Men de er samtidig tilståelser for såvidt som de ufrivilligt udtaler sig om den rejsendes egen kultur. Det kunne være, at de derfor rummer mere sandhed end viden og magt.

1. Udover dem, der nævnes i det følgende, har jeg kun fundet få behandlinger af rejsebeskrivelser som literær genre: Schiewek 1977 behandler rejsebeskrivelser ud fra devisen om, at de i modsætning til selvbiografier handler om den "ydre natur" og er bl.a. derfor helt ved siden af. Bedre er det måske med Street 1975, Laermann 1976, Plischke 1951, Gove 1941.

2. Jeg glemte i farten at henvise til nogle behandlinger af guldaldermyten i renaissance og opdagelserne: Levin 1970 (pp. 58-83 om geografi, men ikke særlig grundig), Gonnard 1946, Fairchild 1928, Baudet 1965 (som må siges at være den bedste oversigtsmæssige behandling af emnet). Se også Graus 1967, der på trods af titlen (Social Utopias in the Middle Ages) siger en del om tidlig-moderne utopier.

3. Om rejsebeskrivelsernes indflydelse på den europæiske idehistorie og filosofihistorie se Hazard 1961, begyndelsen, Frantz 1967, Lefranc 1905 (om Rabelais der pga. bl.a. Bakhtin 1968 har særlig interesse), Morgan 1946 (Thomas More), Villey 1908, Keen 159 ff om Montaigne, Dobbs 1922 (Montesquieu), Duchet 1971 (Buffon, Voltaire, Rousseau, Helvetius, Diderot), Pinot 1932 (Kina og de franske filosoffer.

Se også Bitterli 1976.

* Tak til deltagerne i seminaret om "Verdenssystemernes mentalitets-historie" ved Antropologisk Institut, Kbh., for inspiration (og henvisninger).

LITERATUR:

- Adams, P.G. (1962): Travellers and Travel Liars 1660-1800. Berkeley.
- Atkinson, Geoffrey (1922): The Extraordinary Voyage in French Literature. Paris.
- (1924): Les relations du voyage au XVIIe siècle et l'évolution des idées au XVIIIe siècle. Paris.
- (1927): La littérature géographique française de la Renaissance. Répertoire bibliographique. Paris.
- (1935): Les nouveaux horizons de la Renaissance française. Paris.
- Babcock, William H. (1922): Legendary Islands of the Atlantic. NY.
- Bakhtin, Mikhail (1968): Rabelais and His World. Cambridge.
- Baudet, H. (1965): Paradise on Earth. New Haven.
- C.R. Beazley (1897-1906): The Dawn of Modern Geography. 3 vols., London.
- Beckmann (1907-09): Literatur der älteren Reisebeschreibungen. Göttingen.
- Bennett, J. W. (1954): The Rediscovery of Sir John Mandeville. NY.
- Berg, J. (1912): Ältere deutsche Reisebeschreibungen. Diss., Giessen.
- Bernheimer, R. (1952): Wild Men in the Middle Ages. Cambridge.
- Bitterli, Urs (1970): Die Entdeckung des schwarzen Afrikaners. Zürich.
- (1976): Die "Wilden" und die "Zivilisierten". München.
- Blanke, Gustav H. (1962): Amerika im englischen Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts. Bochum.
- Boas, George (1948): Contributions to the History of Primitivism and related Ideas in the Middle Ages. Baltimore.
- Boas, G. / Lovejoy, A. O. (1935), Primitivism and Related Ideas in Antiquity. Baltimore.
- Böhme, M. (1904): Die grossen Reisesammlungen des 16. Jahrhunderts und ihre Bedeutung. Hamburg / Strassburg.
- Bovenschen, A. (1888): Die Quellen für die Reisebeschreibung von Johann Mandeville. Diss., Leipzig.
- Brummack, Jürgen (1966): Die Darstellung des Orients in den deutschen

- Bucher, Bernadette (1975): "The Savage European: a Structural Approach to European Iconography of the American Indian." Studies in the Anthropology of Visual Communication, Fall 1975.
- (1977): La sauvage aux seins pendants. Paris.
- Certeau, Michel de (1975): "Ethno-graphie. L'oralité ou l'espace de l'autre: Lery". I: L'écriture de l'histoire. Paris. 215-48.
- (1980): "Writing vs. Time. History and Anthropology in the Work of Lafitau". Yale French Studies 1980.
- Chiapelli, Fredi (1976): (ed.), First Images of America, The Impact of the New World on the Old. 2 vols., Berkeley.
- Chinard, Gabriel (1911): L'exotisme américain dans la littérature française au XVIe siècle. Paris.
- (1913): L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle. Paris.
- Cox, Edward-Godfrey (1935-38): A Reference Guide to the Literature of Travel. 4 vols., Seattle.
- Cressy, David: Literacy and the Social Order. Reading and Writing in Tudor and Stuart England. Cambridge.
- Delumeau, Jean (1976): sous la dir. de: La mort des pays de Cocagne. Paris.
- Dobbs, Muriel (1922): Les récits de voyages, sources de l'Esprit des Lois de Montesquieu. Paris.
- Duchet, Michele (1971): Anthropologie et histoire au siècle des Lumières. Paris.
- Duviols, Jean-Paul (1978): Voyageurs français en Amérique. Paris.
- Eisenstein, E.L. (1969): "The Advent of Printing and the Problem of the Renaissance". Past and Present 45.
- (1971): "L'avènement de l'imprimerie et la Réforme". Annales ESC XXVI.
- Elliott, J.H. (1970): The Old World and The New 1492-1650. Cambridge

- Fabricius, Johannes (1978): *Opdagelsernes Billedbog*. København.
- Fairchild, H.N. (1928): *The Noble Savage*. NY.
- Febvre, Lucien / Henri-Jean Martin (1971): *L'apparition du livre*. Paris 1958.
- Ferguson, John (1975): *Utopias of the Classical World*. Cornell.
- Krantz, R. W. (1967): *The English Traveler and the Movement of Ideas 1660-1732*. Lincoln, Nebr.
- Gallois, Lucien (1890): *Les géographes allemands de la renaissance*. Paris.
- George, K. (1958): "The civilized West looks at Primitive Africa." *Isis* 49 (155): 62-72.
- Gerndt, Helge (1969): "Seemannssagen auf See und an Land. Zur Sagenaufzeichnung im 19. Jahdt." *Zeitschrift f. Volkskunde* 65, 1969, 207-15.
- Ginzburg, Carlo (1979): *Der Käse und die Würmer*. Frankfurt.
- (1980): *Les batailles nocturnes. Sorcellerie et rituels agraires en Frioul XVIe-XVIIe siècle*. Lagrasse.
- Giozzi, G. (1971): *La scoperta del selvaggi. Antropologia e colonialismo da Colombo a Diderot*. Milano.
- (1977): *Adamo e il nuovo mondo. La nascita dall'antropologia come ideologia coloniale: dalle genealogie bibliche alle teorie razziali*. Florence.
- Gonnard, R.: *La légende du bon sauvage*. Paris 1946.
- Gove, Philipp Babcock (1941): *The imaginary Voyage in Prose Fiction. A history of its criticism and a guide for its study with an annotated list of 215 imaginary voyages from 1700 to 1800*. London 1961.
- Graus, F. (1967): *Social Utopias in the Middle Ages. Past and Present* 38.
- Gurjewitsch, Aaron J. (1980): *Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen*. München.
- Hanke, Lewis (1949): *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*. London 1959.
- (1951): *Bartolome de las Casas: An Interpretation of His Life and Work*. The Hague.

- (1959): *Aristotle and the American Indians*. London.
- Hantzsch, Viktor (1895): *Deutsche Reisende im 16. Jahdt*. Leipzig.
- Harbsmeier, Michael (1981) *Vilde Billeder*. Om Bucher 1977. MS.
- Harris, Marvin (1968): *The Rise of Anthropological Theory*. London.
- Harrisse, Henry (1866-72): *Bibliotheca Americana Vetustissima. A Description of Works relating to America 1492-1551*. NY, Additions Paris 1872.
- Hazard, Paul (1961): *La crise de la conscience européenne 1680-1715*. Paris 1948 (?).
- Hennig, R. (1925): *Von rätselhaften Ländern*. München.
- (1936-39): *Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorkolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte*. Leiden.
- (1950): *Wo lag das Paradies?*. Berlin.
- Hodgen, Margaret (1964): *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia.
- Hommel, Fritz (1901): *Die Insel der Seligen in Mythos und Sage der Vorzeit*. München.
- Honigmann, John J. (1976): *The Development of Anthropological Ideas*. Homewood, Ill.
- Howard, Claire (1914): *English travellers of the Renaissance*. London.
- James, M. R. (1929): *Marvels of the East*. Oxford.
- Jantz, Harold (1957): "Amerika im deutschen Dichten und Denken". I: W. Stammer (ed.), *Deutsche Philologie im Aufriss*. 3 vols., Berlin 1952-57, 3: 145-204.
- Jones, W.R. (1971): "The Image of the Barbarian in Medieval Europe". *Comparative Studies in Society and History* 1971.
- Jüthner, J. (1923): *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins*. Leipzig.

- Keen, Benjamin (1971): The Aztek Image in Western Thought. New Brunswick.
- Kemper, R.V. / John F. S. Phinney (1977): The History of Anthropology. A research bibliography. NY / London.
- Koselleck, Reinhart (1979): Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. I: Vergangene Zukunft, Frankfurt 1979, 211-259.
- Kuczynski, Jürgen (1980): Geschichte des Alltags des deutschen Volkes I: 1600-1650. Berlin.
- Lach, Donald F. (1965 ff.): Asia in the Making. Chicago.
- Laermann et al. (1976): Reise und Utopie. Zur Literatur der Spätaufklärung. Frankfurt.
- Lefranc, A. B. M. (1905): Les navigations de Pantagruel: etude sur la geographie Rabelaisienne. Paris.
- Le Goff, Jacques (1977): "L'Occident medievale et l'Ocean Indien! un horizon onirique. I: Pour un autre moyen age. Paris 1977, 280-98.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1975): Montaillou. Paris.
- (1979): La carnaval de Romans. Paris.
- (1980): L'amour, l'argent et la mort en pays d'oc. Paris.
- Letts, M. (1949): Sir John Mandeville. The Man and his Book. London.
- Levin, H. (1970): The Myth of the Golden Age in the Renaissance. London.
- Mandeville (1967): M. C. Seymour (ed.), Mandevilles Travels. Oxford.
- McCann, Franklin T. (1952): English Discovery of America to 1558. NY:
- Metraux, Alfred (1963): Les precurseurs de l'ethnologie en France du XVIe au XVIII siecle. Cahiers d'Histoire mondiale VII, 3, 721-38.
- Momigliano, A. D. (1966): "The Place of Herodotus in the History of Historiography". I: Studies in Historiography. NY.
- Morgan, A.E. (1946): Nowhere was Somewhere. Chapel Hill.
- Muchembled, R. (1978): Culture populaire et culture des elites. Paris.
- Mühlmann, Wilhelm E. (1968): Geschichte der Anthropologie. Frankfurt.

- Naber, S.P. (1930-32): Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompanien 1602-1797. 13 vols., Haag.
- Newton, A. P. (1926): (ed.), Travel and Travelers in the Middle Ages. London 1926.
- Palmer, Philip M. (1952): German Works on America 1492-1800. Berkeley.
- Panhorst, Karl H. (1928): Deutschland und Amerika. München 1928.
- Parker, John (1965): Books to build an Empire: A bibliographical history of English overseas interests to 1620. Amsterdam.
- Patch, Howard Rollin (1950): The Other World According to Descriptop in Medieval Literature. Cambridge, Mass.
- Paulitschke, P. (1882): Die Afrika-Literatur in der Zeit 1500-1750. Wien.
- Penrose, Boies (1960): Travel and Discovery in the Renaissance 1420-1620. Cambridge, Mass.
- Pinot, V (1932): La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France (1640-1740). Paris.
- Plischke, Hans (1926): Von den Barbaren zu den Primitiven. Leipzig.
- (1951): Von Cooper bis Carl May. Eine Geschichte des völkerekundlichen Reise- und Abenteuerromans. Düsseldorf.
- Podleiszek, F. (1936): Volksbücher von Weltweite und Abenteuerlust. DLE, Reihe Volks- und Schwankbücher nr. 2.
- Poeschel, F. Joh. (1878): Das Märchen vom Schlaraffenland. Halle.
- Röhrich, R. (1900): Die Pilgerreisen nach dem Heiligen Land.
- Romeo, Rosario (1954): La Scoperte Americane nella coscienza Italiana del Cinquecento. Milano.
- Roux, J.-P. (1961): Les explorateurs au Moyen Age. Paris.
- Rowe, J. H. (1965): "The Renaissance Foundations of Anthropology" American Anthropologist 67, 1. 1-20.

- Rupprich, Hans (1970-73): Vom späten Mittelalter bis zum Barock.
= bd. IV, 1 og IV, 2 i De Boor / Newald, Geschichte der deutschen Literatur. München.
- Sabin, Joseph (1888-1936): A Dictionary of Books relating to America. 29 vols., NY.
- Schiewek, Indrid (1977): Volkssprachliche pragmatische Prosa.
I: Weimann et al, Realismus in der Renaissance. Berlin / Weimar.
- Sixel, Friedrich Wilhelm (1969): Die deutsche Vorstellung vom Indianer in der ersten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Annali del pontificio museo missionario etnologico gia lateranense 30: 9-230.
- Staden Hans (1557): Varhaftige beschreibung eyner Landschafft der wilden nacketen, grimmigen menschenfresser leuthen, in der newen Welt gelegen ... Marburg.
- Steensgaard, Niels (1980): Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. Historisk Tidsskrift 80, 1, 82-100.
- Street, Brian V. (1975): The Savage in Literature. Representation of primitive societies in English fiction 1858-1920.
- Stuck, Gottlieb Heinrich (1784-87): Verzeichnis von älteren und neueren Land- und Reisebeschreibungen. Halle.
- Tazbir, Janusz (1968): La conquete de l'Amerique a la lumiere de l'opinion Polonnaise. Acta Poloniae Historica XVII, 5-22.
- Villey, P. (1908): Les livres d'histoire modernes utilises par Montaigne. Paris.
- Voget, Fred W. (1975): A History of Ethnology. NY.
- White, Hayden (1972): "The Forms of Wilderness: Archeology of an Idea.
I: Dudley / Novak (eds.), Wild Man Within, Pittsburgh, 3-39.
- Wittkower, R. (1942): Marvels of the East. A Study in the History of Monsters. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 5, 159-97
- Woldan, E. (1971): Die geographisch-ethnographische Quellenliteratur über Afrika im 15.-17. Jahdt." Wiener Ethnohistorische Blätter III.
- Wright (1925): The geographical Lore of the Time of the Crusades. NY.

OVERSØISK EKSPANSION, REJSEBESKRIVELSER OG HISTORIETEORI (1500 - 1800). x)

af Henrik Horstbøll og Peter Weigelt.

I. Civilisation og Herredømme. De 'vilde' i den teologisk, politisk, juridiske civilisationsteori 1500 - 1750.

1.

Behandlingen af sammenhængen mellem oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori kunne med rette tage sit udgangspunkt i det 18. århundrede. Det er generelt accepteret, at anvendelsen af den oversøiske erfaring i en generel civilisationsteoretisk konstruktion med antropologi, historie og politisk økonomi som bærende elementer først fandt sted i det tredje århundrede efter de store opdagelser. Urs Bitterli begynder således sin fremstilling af den kulturhistoriske effekt af opdagelserne med Voltaire, Rousseau og Condorcet i bogen "Die 'Wilden' und die 'Zivilisierten' " (München 1976), og Ronald Meek daterer i sit nyttige værk "Social Science and the Ignoble Savage" (Cambridge 1976) det universalhistoriske nybrud til 1750'erne - uden dog at nå frem til nogen begrundelse af, hvorfor det foreliggende erkendelsesmateriale først blev udmøntet historieteoretisk på dette tidspunkt. J.H. Elliott diskuterer denne 'forsinkelse' i sine forelæsninger "The old World and the New" (Cambridge 1970) og forklarer den først og fremmest som resultatet af et dobbelt intellektuelt forsvar - dels et intellektuelt forsvar i Europa mod nyheder som forstyrrede renaissancens nyvundne politisk-religiøse verdensbillede efter middelalderens tumulter, og dels de rejsendes intellektuelle forsvar mod det fremmede, deres

x) Forelæsning holdt på et seminarforløb over temaet 'Verdenssystemernes mentalitetshistorie' Antropologisk Institut, Københavns Universitet, maj 81.
Den generelle baggrund for vores forelæsning er arbejdet med afhandlingen "Frihed Ulyghed og Borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Skotland i det 18. århundrede". Århus 80.